

В. О. Борисова*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Проаналізовано підходи до визначення розвитку громадянського суспільства. Визначено особливості та недоліки традиційних кількісних показників, які не дають можливості зрозуміти дійсний стан справ і визначити напрямки державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства. Розроблено пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: громадянське суспільство, неурядові організації, члени неурядових організацій, волонтери, демократичне суспільство.

Громадянське суспільство було і залишається одним з популярних об'єктів дослідження в Україні. Його вивченню присвячені численні статті, монографії, кандидатські та докторські дисертації. Подібна увага не викликає подиву, якщо зважати на ті очікування, що їх мають стосовно громадянського суспільства вчені, експерти та громадянські і політичні активісти. Його розглядають в якості інституту, що має підвищити ефективність діяльності державних структур, забезпечивши їх контроль та допомогу у функціонуванні, вирішити частину соціальних проблем, що існують в українському суспільстві, підняти рівень відповідальності українських політиків, розвивати місцеве самоврядування, політичну участь громадян та політичні партії. Головним факторами актуалізації досліджень громадянського суспільства в Україні можна вважати: визнання розвиненого громадянського суспільства в якості обов'язкового елемента і умови становлення сучасного демократичного режиму, визнання слабкості громадянського суспільства в Україні – відтак визначення необхідності його розвитку, наявність в Україні державних програм з розвитку громадянського суспільства.

Численні дослідження громадянського суспільства в Україні говорять про його незадовільний стан, проблеми, що його зумовили, перспективи його подальшого розвитку, проте не вирішеними залишаються питання більш глобальні. Ми говоримо про необхідність розвитку громадянського суспільства не надавши чіткого визначення самому поняттю «розвиток громадянського суспільства». Чи можна, наприклад, говорити про те, що збільшення кількості неурядових організацій є свідченням розвитку громадянського суспільства? Чи можна говорити про це за тих умов, коли кількість неурядових організацій збільшується, але кількість громадян, задіяних в їх функціонуванні зменшується? Визначивши, що таке «розвиток громадянського суспільства», ми отримаємо змогу більш предметно говорити про ресурси, яких потребує такий розвиток і, відповідно, державну та громадську політику розвитку громадянського суспільства. Відтак мета даної статті – визначення поняття розвитку громадянського суспільства в Україні та його ресурсів.

Основна частина.

Розвитку громадянського суспільства присвячено достатньо велику кількість праць українських науковців, досліджень аналітичних центрів тощо. Проте ці праці зосереджені на факторах чи показниках розвитку, наприклад, Василенко І. О. та Лакуста Н. В. досліджують в якості фактору розвитку громадянського суспільства – державу [1], Корнишова М. О. – громадські організації [2], Лукашевич М. та Бурмака М. – земляцтва [3], Пожидаєв Є. О. – молодіжні організації та рухи [4], Стадніченко О. І. – ментальність [5], Нікітін В. – консерватизм [6] тощо. Розвиток громадянського суспільства в цих працях розглядають через призму чинників чи факторів, що його визначають.

Окремі дослідження експертів присвячені показникам розвитку громадянського суспільства в Україні [7], рекомендаціям щодо державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства [8]. В даному контексті вживаються й інші подібні терміни – становлення, інституціоналізація, формування, розбудова, проте

лише щодо терміну інституалізація можна зустріти спроби, якщо не повноцінного визначення, то операціоналізації в рамках окремих досліджень. Тому говорячи про «розвиток громадянського суспільства» ми повинні почати з категорії «розвиток» взагалі. Під розвитком традиційно розуміють набуття нових якостей, перехід від одного якісного статусу до іншого, спрямоване формування нових типів організації людського життя, що є похідними від попередніх. Проте щодо розвитку громадянського суспільства часто говорять не про якісні, а про кількісні показники, наприклад, кількісним показником є чисельність громадянських організацій.

Кількісні показники можна вважати одним з показників розвитку, але слід чітко розуміти, що він фіксує і які має обмеження. Використовуються такі показники як кількість громадських організацій, кількість громадян що приймають участь в діяльності громадських організацій, обсяги фінансування, кількість учасників протестних акцій, такі дотичні показники як розмір державної підтримки «третього» сектору, обсяги фінансової допомоги зі сторони громадськості, благодійників та міжнародних фондів.

Використання подібних показників має сенс. Звісно громадянське суспільство не зводиться до громадських чи неурядових організацій, проте є ознакою його наявності. Тому не дивно, що Державна служба статистики, Міністерство юстиції України, а також різні неурядові організації, на кшталт «Freedom House», звертають увагу на цей критерій. Проте ми повинні розуміти, що не завжди громадські організації є ознакою наявності громадянського суспільства. Причини їх виникнення можуть бути різними, зокрема і достатньо далекими від принципів добровільної громадянської діяльності та кооперації. Організації можуть бути фіктивними, бути реалізацією чийхось лідерських амбіцій, інколи вони мають вузьке функціональне призначення, наприклад діють в якості легальної ширми центрів соціологічних досліджень, що створені задля отримання прибутку, проте користуються статусом неприбуткових організацій або організацій, що створенні для реєстрації спостерігачів на виборах тощо. Визначити реальність/фіктивність неурядової організації можна тільки за результатами детального аналізу її діяльності за додатковим критеріями, такими як кількість її членів, ресурси для функціонування. Наприклад організація, діяльність якої підтримується виключно за рахунок отриманого гранту від благодійного фонду чи за рахунок державного фінансування, і яка припиняє своє існування після того коли це єдине джерело є вичерпаним, навряд чи може бути віднесена до числа складових громадянського суспільства. Подібні організації це дещо інший феномен, який стоїть на перепоні розвитку громадянського суспільства.

Вважати появу подібних організацій розвитком громадянського суспільства – не можна, відповідно і виділення грантів чи державної підтримки для функціонування неурядових організацій не завжди можна вважати ресурсом розвитку громадянського суспільства, оскільки це може привести до появи квазі-неприбуткових організацій, чия дійсна мета – використання фінансових ресурсів з метою отримання прибутку, наприклад у вигляді заробітної платні чи оплати послуг. Визначити в ході дослідження чи є виділення грантів чи державної підтримки ресурсом розвитку громадянського суспільства можна за допомогою аналізу підсумків використання цього гранту. Вони можуть бути різноманітними, наприклад це може бути надання суспільних послуг. Якщо ці послуги надаються виключно в рамках суми гранту, то це не можна назвати розвитком громадянського суспільства, якщо ж неурядовій організації вдається залучити додаткове фінансування з інших джерел, то це можна назвати розвитком. Логіка подібного розрізнення опирається на те, що в першому випадку організація просто витрачає отримані кошти, хай навіть на свої статутні цілі. Втративши їх вони отримують лише певний досвід та репутацію серед громадськості в якості ефективно діючої організації, в другому випадку вона залучає додаткові фінанси, таким чином розбудовує свої зв'язки з благодійниками в Україні, отримуючи канали потенційного фінансування на майбутнє, вдосконалює свій досвід фандрейзингу,

розвиває благодійництво в Україні в цілому, прививаючи його тим, хто надава їй додаткові фінанси.

Саме тому інформація Державної служби статистики про те, що «в Україні у 2012 році 25,3 тис. громадські організації отримали 3,7 млрд. грн., що на 9,6% більше, ніж у 2011 р.» [9], нічого не говорить про розвиток громадянського суспільства. Корисною інформацією є дані про джерела цих коштів, сааме вони можуть дати уявлення про те, чи розвивається громадянське суспільство в Україні. Надходження від благодійності склали 1,6 млрд. грн. або 44,6% від загальної суми коштів для фінансування діяльності громадських організацій. З державного бюджету України до громадських організацій надійшло 290,9 млн. грн., членські внески – 533,6 млн. грн., з інших джерел – 619,4 млн. грн. [9]. Серед цих показників ключовими є: надходження від благодійності та членські внески, самі ці два показники можуть демонструвати розвиток громадянського суспільства в Україні. Хоча слід зауважити, що й щодо них можливі виключення.

Малоінформативною є також інформація про масові заходи. Державна служба статистики звітує що у 2012 р. громадськими організаціями усіх рівнів було проведено 608,4 тис. масових заходів (у 2011 р. – 467,9 тис. заходів) [9]. Нібито розвиток громадянського суспільства є очевидним. Проте найбільша питома вага у структурі масових заходів припадала на з'їзди, конференції, збори – 25,1% або 152,4 тис. заходів, тобто ці заходи є суто організаційними і не можуть свідчити про розвиток громадянського суспільства, а саме за їх рахунок і відбувалося зростання кількості заходів у 2012 році.

В якості однієї з ознак розвитку громадянського суспільства сприймають збільшення кількості громадян, які є членами неурядових організацій. Наприклад Олександр Вінников так описує цю ситуацію в статті «Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика» [10] – «у 2009 році 19 174 громадські організації в Україні (від 26% до 38% їх загальної кількості) та 86 532 місцеві осередки цих організацій ... подали статистичні звіти, ... де серед інших даних зазначається кількість членів на обліку в громадській організації. Загальна кількість членів у вказаній меншості громадських організацій становила ... 20 106 тисяч громадян, або 43,7% постійного населення України». В 2012 році Державна служба статистики надала наступну інформацію – загальна кількість членів на обліку громадських організацій, які подали звіти, нараховує 36,3 млн. осіб [9].

Зрозуміло що такі дані є перебільшеними, більше того – є абсолютно фантастичними. При цьому «опитування Всесвітньої служби Геллапа показують, що менше 3% опитаних у 2009 році українців визначили себе як активних членів БУДЬ-ЯКИХ громадських організацій» [10]. Якщо від 26% до 38% загальної кількості неурядових організацій в Україні вказують, що кількість членів в їх рядах складає 43,7% населення України, то загальна кількість неурядових організацій звітувала б, мабуть, про 100-процентну залученість. Зрозуміло, що 3% громадян які підтверджують своє членство можуть бути членами якої завгодно кількості неурядових організацій і тому цифра 20 106 000 громадян може бути подана як 20 106 000 членств громадян України. Таким чином статистичні дані про кількість членів громадських організацій, які в Україні визначають не соціологічними методами, а на підставі офіційних звітів самих організацій, дають можливість говорити про розвиток громадянського суспільства, проте залучення одних і тих самих активних людей до діяльності різних неурядових організацій не можна назвати повноцінним розвитком громадянського суспільства. Дійсний розвиток потребує залучення нових людей до участі в житті громадянського суспільства через членство в неурядових організаціях.

Анастасія Красносільська у своїй статті «Європейські мірки. Показники розвитку громадянського суспільства України у європейському контексті» [11], наводить дані «Індексу сталості неурядових організацій» Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та дослідження «Перехідні держави» міжнародної неурядової організації «Дім свободи» (Freedom House) за 2011 рік. В їх рамках громадянське

суспільство України характеризують як перехідне та неконсолідоване.

За даними «Індексу сталості ...», стан розвитку громадянського суспільства в Україні отримав 3.5 бали (з шкала від 1 до 7, де 7 це найгірший результат) [11]. У червні 2013 р. Було опубліковано черговий звіт в межах дослідження «Індексу сталості неурядових організацій» щодо стану розвитку громадянського суспільства в Україні за 2012 р. Розвиток організацій громадянського суспільства України був оцінений експертами дещо вище ніж у 2011 р. і відповідний показник склав 3,4 бали. Розвиток громадянського суспільства експерти пов'язали з тим, що у 2012 р. були прийняті нові закони і правила, що впливають на правовий статус неурядових організацій, їх реєстрацію, оперативну та економічну діяльність [12].

Цікавими є складові розвитку громадянського суспільства з точки зору організаторів «Індексу сталості неурядових організацій». До їх числа належать: законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства, організаційна спроможність та фінансова життєздатність НУО, показник адвокації НУО, надання послуг, оцінка інфраструктури громадянського суспільства України та оцінка сприйняття громадянського суспільства громадськістю практично дорівнює відповідній середній оцінці країн Південної Європи. Аналізуючи стан розвитку громадських організацій в Україні, автори дослідження вказують, в першу чергу, на обмеженість фінансової та ресурсної бази у вітчизняних неурядових організацій для здійснення ефективної діяльності. Порівнюючи динаміку показників індексу сталості неурядових організацій в Україні протягом останніх п'яти років можна відстежити зміцнення їх позицій у трьох секторах: «організаційна спроможність» (поліпшення на 0,3 бали). «ставлення з боку громадськості» (поліпшення на 0,3 бали) та «кампанія громадянського представництва» (поліпшення на 0,4 бали). Єдиний сектор в якому спостерігається погіршення ситуації – «фінансова життєздатність» (погіршення на 0,2 бали).

Висновки. Говорячи про розвиток громадянського суспільства ми повинні розуміти, що поверховий кількісний підхід до визначення параметрів його розвитку не дасть нам можливості зрозуміти дійний стан справ і визначити напрямки державної та суспільної політики розвитку громадянського суспільства. Акцент на кількості громадянських організацій, кількості членів організацій, що визначається за статистичними даними самих неурядових організацій, кількість коштів ними отриманих - може ввести нас в оману. Тому необхідна більш витончена методологія, яка відділяє реальні неурядові організації від фіктивних та квазінеприбуткових, досліджує кількість громадян України що беруть участь в діяльності неурядових організацій, чи є їх членами, кількість робочого часу, що його отримують неурядові організації внаслідок активності волонтерів, структуру їх фінансових надходжень та витрат.

Бібліографічні посилання:

1. Василенко І. О. Вплив держави на формування громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / І. О. Василенко, Н. В. Лакуста. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Politologia/68343.doc.htm
2. Корнишова М.О. Діяльність громадських організацій як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні: проблеми та перспективи / М.О. Корнишова // Поліс: школа політичної аналітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу:// <http://polis.oa.edu.ua/index.php?id=56>
3. Лукашевич М. Земляцтва як елемент структури громадянського суспільства в Україні: політичний дискурс М. Лукашевич, М. Бурмака / Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї : збірник. Вип. 10 / Укр. акад. політ. наук, Укр. центр політ. менеджменту, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса, Миколаївський держ. гум. ун-т ім. П. Могили, Миколаївський центр політичних досліджень ; ред. М. І. Михальченко. - К. : [б. в.], 2007. - С. 370-379.
4. Пожидаєв Є. О. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / Євген Олександрович Пожидаєв. Режим доступу: – http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/16.pdf
5. Стадніченко О. І. Ментальність як чинник становлення та розвитку громадянського суспільства (на прикладі України) / Ольга Іванівна Стадніченко // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – Том 1. – № 1 (2010). – С. 164-168.
6. Нікітін В. О. Консерватизм як чинник розвитку громадянського суспільства / В. О. Нікітін //

Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Вип. 12. – С. 212–224.

7. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лаціба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : [Агентство “Україна”], 2012. – 80 с.

8. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : А. О. Красносільська, М. В. Лаціба, А. В. Волошина, В. О. Купрій, Н. М. Чермошенцева, О. Л. Ващук – К. : Агентство «Україна», 2013. – 180 с.

9. В Україні у 2012 р. 25,3 тис. громадські організації отримали 3,7 млрд. грн., що на 9,6% більше, ніж у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: –<http://civil-rada.in.ua/?p=1509>

10. Вінніков О. Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика [Електронний ресурс] / Олександр Вінніков // Громадянське суспільство. – 2011. – № 2 (16). – Режим доступу: – <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/organizatcii-gromadianskogo-suspilstva-v-ukraini-pravda-brekhnia-ta-derzhavna-statistika>

11. Красносільська А. Європейські мірки. Показники розвитку громадянського суспільства України в європейському контексті [Електронний ресурс] / Анастасія Красносільська // Громадянське суспільство. – 2012. – № 1 (19). – Режим доступу: – <http://www.ucipr.org.ua/publications/evropeiskimi-merki-pokazniki-rozvitku-gromadianskogo-suspilstva-ukraini-u-evropeiskomu-konteksti>

12. Индекс сталости НУО в Україні у 2012 р. 15 видання – червень 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/2012CSOSI_0.pdf

Борисова В. А. Ресурсы развития гражданского общества в современной Украине: методологические основы исследования

Проанализированы подходы к определению развития гражданского общества. Определены особенности и недостатки традиционных количественных показателей, которые не дают возможности понять реальное состояние дел и определить направления государственной и общественной политики развития гражданского общества. Разработаны предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: гражданское общество, неправительственные организации, члены неправительственных организаций, волонтеры, демократическое общество.

Borisova V. A. Resources Development of Civil Society in Contemporary Ukraine: methodological bases of research

The approaches to the definition of civil society are analysed. Author used indicators such as the number of non-governmental organizations, the number of people participating in the activities of NGOs, funding, number of participants in protests, such as the size of the tangent values of state support “third” sector, the volume of financial assistance on the part of the public, philanthropists and international funds.

Non-governmental organizations are not always a sign of the presence of civil society. Their causes may be different, in particular, far enough from the principles of voluntary civic activities and cooperation. Organizations may be fictitious, be the realization of someone’s leadership ambitions, they sometimes have a narrow functionality. Surface quantitative approach to determine the parameters of its development will give us the opportunity to understand valid status and identify areas of public policy and social development of civil society. Focus on the number of civic organizations, the number of their members, as determined by the statistics most NGOs, the amount of money they received - can lead us astray. A more sophisticated methodology that separates the real from the fake NGOs are necessary. As part of this methodology is necessary to investigate citizens of Ukraine participating in the activities of non-governmental organizations, the amount of work that he obtained as a result of non-governmental organizations active volunteers, the structure of their financial income and expenses.

Keywords : civil society , non-governmental organizations, members of NGOs , volunteers, democratic society.

Надійшла до редколегії: 14.12.2013 р